

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОФІЦЕРІВ ПРИКОРДОННИКІВ

ORCIDID 0000-0003-1122-2613

Статтю присвячено висвітленню результатів психологічного аналізу природи професійної діяльності персоналу Державної прикордонної служби України, розкрито роль професійного мислення та компетентності у реалізації різних завдань прикордонної служби під час професійної діяльності офіцерів.

У дослідженні проаналізовано та виявлено специфічні особливості, які впливають на ефективність здійснення професійної діяльності захисників кордону в умовах обмеженого та реального часу, тривалих фізичних, психоемоційних та інтелектуальних навантажень. З'ясовано, що офіцери-прикордонники під час виконання професійних завдань з охорони і захисту державного кордону розв'язують різноманітної складності професійні задачі. Задля ефективного вирішення професійних завдань, необхідні такі психологічні якості як: здатність запам'ятовувати великі обсяги візуальних образів, графічної, звукової і текстової інформації, пильність, високий рівень стресостійкості, саморегуляції, самоконтролю, самодисципліни, розвинених комунікативних, мотиваційні та перцептивних якостей, а також належний розвиток професійного мислення. Досліджено основні позитивні та негативні фактори, що впливають на ефективність виконання професійних завдань офіцерами-прикордонниками; низку суб'єктивних та об'єктивних труднощів, які впливають на швидкість адаптації до нового професійного середовища. Окреслено шляхи підвищення ефективності вирішення проблемних ситуацій із метою недопущення психологічних розладів тощо, які можуть вплинути на якість несення служби з охорони державного кордону.

Ключові слова: професійна діяльність, офіцер-прикордонник, розвиток професійного мислення, професійна підготовка, розв'язування професійних задач.

Постановка проблеми. Професійна діяльність персоналу Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) у сучасних військово-політичних, євроінтеграційних умовах інформаційного суспільства, характеризується тенденцією розширення сфери реалізації службової діяльності захисників кордону з суто функціональних (виконавських) складових до більш об'ємних

інтегральних критеріїв особистості сучасного фахівця. До переліку цих критеріїв відносимо: визнання пріоритету особистості; володіння теоретичними знаннями, наявність умінь і навичок аналітичного прогнозування розвитку оперативної обстановки; своєчасне реагування на динаміку криміногенної ситуації, виявлення і запобігання можливим загрозам національної безпеки держави у прикордонній сфері; уміння ефективно вирішувати професійні задачі в контексті боротьби з нелегальною міграцією і міжнародним тероризмом, транскордонною злочинністю, контрабандою, тощо; готовності приймати самостійні і відповідальні рішення з охорони і захисту державного кордону в нештатних ситуаціях, в умовах значних психологічних навантажень, цілодобово та в режимі реального часу.

Враховуючи швидкі зміни науково-технічного, соціального, політичного, економічного характеру сучасного суспільства, профіль сучасного офіцера–прикордонника вирізняється особистісно-професійним розвитком, ресурсним потенціалом, мотиваційним ставленням до службової діяльності, що загалом визначає зміст його професійної компетентності. Ця різновекторність професійної діяльності офіцера-прикордонника є джерелом функціонування та розвитку його професійного мислення.

Потреба в здійсненні аналізу специфіки професійної діяльності офіцерів-прикордонників, шляхом осмислення психологічних умов розвитку професійного мислення захисників кордону в умовах вищого військового навчального закладу (далі – ВВНЗ) обумовлена недостатньою обґрунтованістю цієї проблематики в психологічній науці. Виявлення факторів та механізмів, що забезпечують формування належного рівня професійного мислення, надасть можливість викладачам освітніх закладів ДПСУ значно підвищити ефективність професійного становлення та підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу праць вітчизняних і зарубіжних науковців щодо дослідження питань формування професійної діяльності та професійного розвитку особистості як суб'єкта професійної діяльності свідчать, що у психолого-педагогічних доробках існує ціла низка наукових досліджень, присвячених цій проблематиці.

Питання психології професіоналізму, системогенезу професійної діяльності висвітлені у дослідженнях О. Бандурки, С. Дружилова, Е. Зеєра, Є. Клімова, Б. Ломова, А. Маркової, В. Шадрикова та інших. Різноманітні аспекти професійної діяльності офіцерів прикордонників проаналізовані у наукових доробках вітчизняних В. Бондаренко, О. Волобуєвої, К. Демянюк, В. Журавльова, Л. Кулікова, О. Кіреєвої, Н. Кучеренка, В. Лефтерова, С. Максименка, О. Матеюка, С. Мула, Б. Олексієнко, В. Осьодло, Є. Потапчука, О. Сафіна, Д. Ткачука, О. Тімченко, А. Шипілова, С. Чистякова, А. Якимчука та

світових науковців D. Willis, M. Gabriel-Weglowski та інших. Вони акцентують увагу на особливостях професійної діяльності офіцерів, пов'язаної із необхідністю прийняття самостійних і обґрунтованих рішень, від яких часто залежать безпека держави і життя людей. Останнє, на їх думку, детермінує необхідність формування особистості офіцерів з високим рівнем розвитку професійного мислення та адекватної рефлексії у рівні власної відповідальності за свої вчинки.

Водночас, як слушно зауважує Н. Кучеренко (Кучеренко, 2013), вирішення цієї задачі в умовах діючої системи професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників є недостатнім, у зв'язку з цим існує потреба ґрунтовного теоретико-методологічного аналізу питання розвитку професійного мислення майбутніх захисників кордону в умовах вищого військового навчального закладу з урахуванням психологічних умов професійної діяльності ДПСУ.

Складовою професійної діяльності офіцерів-прикордонників є їх психологічна готовність до прийняття рішень у різних умовах, зокрема і кризових ситуаціях. Цій проблемі присвячено дисертаційне дослідження М. Литвинчука, у якому автор аналізує об'єктивні та суб'єктивні фактори, що можуть спричинити кризові ситуації на кордоні та демонструє як психологічна готовність та компетентність офіцерів-прикордонників дозволяє їм успішно діяти в таких умовах. Питанням психологічної стійкості, поведінки та саморегуляції в умовах стресу присвячені роботи вітчизняних В. Алещенка, В. Марушак та зарубіжних дослідників Р. Бендлера, О. Караяні та інших.

Не зважаючи на достатню кількість теоретичних досліджень, наразі відсутні наукові праці, які б здійснювали комплексний аналіз психологічних факторів та умов розвитку професійного мислення як складової професійної підготовки офіцерів-прикордонників.

Мета статті: оперуючи наявними теоретико-методологічними дослідженнями вітчизняних і зарубіжних учених, здійснити психологічний аналіз специфіки професійної діяльності офіцера-прикордонника, з метою виявлення психологічних умов, що забезпечують формування та розвиток професійного мислення майбутніх охоронців кордону в системі професійної підготовки ВВНЗ.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Перш ніж розпочати психологічний аналіз професійної діяльності офіцерів-прикордонників, насамперед, з'ясуємо сутність поняття «діяльність» загалом. Так, за визначенням поданим у філософському енциклопедичному словнику Національної академії наук України, дане поняття тлумачиться як форма активності, у процесі якої, людина відтворює і творчо перетворює природу,

роблячи себе, таким чином суб'єктом цієї діяльності. Ці зміни можуть стосуватися речового та енергетичного статусу об'єктів або їх інформаційного потенціалу (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 163). Діяльність стає для кожної людини цілісною самодіяльністю, виступає як ціль та потреба життя, а в залежності від різноманіття цих потреб, особистість формує різні види діяльності, базовою серед яких, безумовно є професійна діяльність. Остання відображає статусні характеристики суб'єкта та існує у формі «дій або ланцюжка дій» із застосуванням професійних знань, умінь і навичок, з метою якісного перетворення дійсності шляхом впровадження результатів професійної діяльності у реальну практику. Професійна діяльність – рід праці, результат диференціації останньої. Її успіх передбачає оволодіння операційною, організаторською, психологічною та моральною сторонами, а також готовністю до реалізації оптимальних способів вирішення професійних завдань (Психологический словарь, 2003: 365).

Результати аналізу нормативно-правової бази здійснення функцій та повноважень Державною прикордонною службою України свідчать, що професійна діяльність офіцера-прикордонника є доволі різноплановим та складним процесом, оскільки передбачає в багатьох аспектах процедурно-алгоритмічну та інтелектуально-функціональну діяльність захисників кордону на її зовнішніх рубежах, дотримання прикордонного режиму та ін.

В першу чергу це стосується того, що діяльність персоналу ДПСУ пов'язана із перманентним вирішенням професійних задач і проблемних ситуацій з охорони і захисту державного кордону України, питань національних інтересів і взаємин із країнами суміжного прикордоння та ін. В складних умовах сьогодення діяльність прикордонників здійснюється іноді в екстремальних умовах, адже бойові зіткнення відбуваються на прикордонній території, що розширює та змінює вимоги до їх професійних навиків (Литвинчук, 2018: 21). Ця діяльність дає змогу розв'язувати завдання, які жодна з інших інституцій держави не в змозі вирішити самотужки.

Водночас така професійна діяльність характеризується подвійністю умов: з одного боку, працівник повинен діяти в чіткій відповідності нормативним документам, а з іншого, коли у більшості ситуацій єдине правильне рішення відсутнє, сформуванню оптимальної стратегії діяльності з урахуванням поточної ситуації. До того ж, психологічною особливістю цієї професійної діяльності є також необхідність швидкого переходу зі спокійного стану, з режиму очікування до дуже динамічного типу діяльності, основними характеристиками якого є невизначеність ситуації і необхідність швидкої реакції. Така особливість детермінує певні вимоги до нервової системи

працівника: швидкої зміни процесів гальмування та збудження, а також до його навичок саморегуляції та самоконтролю своєї (Лефтеров, 2013: 190).

Специфічною рисою професійної діяльності офіцерів-прикордонників є їх діяльність в екстремальних умовах. Такими прийнято вважати:

- роботу в унікальних ситуаціях, пов'язаних з безпекою для життя і здоров'я;

- високу відповідальність рішень, що приймаються;

- ускладнення реалізації професійних функцій;

- збільшення темпу діяльності;

- монотонність роботи в умовах очікування сигналу до екстрених дій;

- поєднання різних за цілями дій в одній діяльності;

- обробку великих обсягів і потоків інформації;

- дефіцит часу на виконання необхідних дій;

- ускладнені чинники робочого середовища, тощо (Хворост, 2009:

185).

Іншою особливістю професійної діяльності прикордонної служби є ідентифікації осіб і транспортних засобів. Весь процес ототожнення, який прикордонники здійснюють шляхом порівняльного дослідження ознак об'єкта, їх відображення або частин об'єкта, називають ідентифікацією. В свою чергу, ідентифікація особи передбачає встановлення тотожності особи людини, яка пред'являє документи, із зображенням на фотографії в документі (фотопортретна ідентифікація). Аналізуючи зміст професійної діяльності прикордонників у пунктах пропуску через державний кордон, підкреслимо її складний характер, наявність значної кількості етапів, деталей. Для успішної її реалізації, персоналу ДПСУ необхідно володіти хорошою пам'яттю, адже потрібно оперувати достатньою кількістю вимог вітчизняного законодавства в сфері охорони державного кордону, приписів та інструкцій; традиційними та сучасними способами персоналізації паспортних документів; інформацією про захисні елементи візи, її компонування, види та категорії віз; знати основні способи фальсифікації документів, їх ознаки та методики виявлення; способи персоніфікації паспортних документів; технології їх виготовлення, склад, способи друку, фарби; основні різновиди поліграфічного захисту, захисні властивості після поліграфічних процесів, що застосовуються при виготовленні паспортних документів та ін.

Важливою особливістю професійної діяльності прикордонників у контексті ідентифікації осіб і транспортних засобів є також посилені вимоги до їх моральних якостей, таких як: відповідальність, чесність, непідкупність, стійкість до корупційних проявів та впливів (Ткачук, 2018).

Іншим напрямом професійної діяльності прикордонників є протидія нелегальній міграції на державному кордоні України, яка обов'язково передбачає безпосереднє спілкування із затриманими нелегальними мігрантами. Слід зазначити, що типові ситуації професійної комунікації персоналу ДПСУ з громадянами різних національностей відбуваються в специфічному режимі, що зазвичай детерміноване мовними бар'єрами, етнічними стереотипами, ментальними характеристиками і можуть спровокувати зниження ефективності оперативно-службової діяльності.

Психологічний аналіз даного спектру професійної діяльності прикордонників дозволив визначити наступні психологічні особливості цієї діяльності: організаційну, пізнавальну, конструктивну, комунікативну, мотиваційно-емоційну, рефлексивно-діяльнісну. В площині практичної діяльності найчастіше мова йде про організаційну та комунікативну компоненти.

Організаційна особливість професійної діяльності прикордонників у роботі з нелегальними мігрантами полягає не лише в самоорганізації, а також містить у собі передачу та обмін інформацією, організацію діяльності підлеглих, організацію спільної роботи зі спеціалістами інших правоохоронних органів. Комунікативна складова полягає в перманентному спілкуванні з іноземцями з метою вирішення практичних оперативно-службових завдань (Кіреєєва, 2011).

Рушійною силою прикордонної діяльності є прикордонник-військовослужбовець або працівник Державної прикордонної служби України, який залучається до оперативно-службової діяльності з охорони державного кордону. Зважаючи на масштабність та складність реалізації прикордонної служби, персонал військовослужбовців ДПСУ формують офіцери, прапорщики, військовослужбовці за контрактом, солдати строкової служби. Як бачимо, професія «прикордонника» є багатопрофільною та широкомасштабною.

Ключовим базисом реалізації функцій та повноважень ДПСУ є офіцер, який поєднує в собі управлінські, організаторські, координуючі функції щодо дій прикордонників, приймає рішення в складних, часто кризових ситуаціях, спрямовані на припинення протиправних дій та порушень: режиму державного кордону, у пунктах пропуску через держкордон, спроб незаконного переміщення через кордон вантажів, матеріалів, предметів, зброї, наркотиків. Тобто це посадова особа, яка несе дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність за прийняті рішення та результати прикордонної діяльності (Мул, 2016: 108).

Професійну діяльність офіцера-прикордонника прийнято розглядати у двох аспектах:

– військово-спеціальному – офіцер виконує заходи, що спрямовані на вирішення функціональних завдань. При цьому професійний контакт з іншими військовослужбовцями здійснюється на особистісному рівні, де діють психологічні закони та психологічні механізми діяльності людей.

– військово-адміністративному – професійна діяльність офіцера спрямована на виконання посадових обов'язків як командира військового підрозділу. У його завдання входять навчання, виховання й психологічна підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників. Крім того, у своїй професійній діяльності офіцер знаходиться в психологічній системі внутрішньо-колективних відносин, динаміка яких впливає на кожного з її учасників (Колосович, 2015).

До того ж, зважаючи на те, що лінійні підрозділи ДПСУ дислокуються по всій протяжності лінії державного кордону України, у різних географічних місцевостях, віддалених місцях дислокації підрозділу від населених пунктів, в населених пунктах, різних за своєю специфікою етносах місцевого населення, а умови служби в підрозділах охорони державного кордону, як правило, характеризуються складними особливими умовами, побутовою не облаштованістю проживання офіцерських сімей, однотипністю (монотонністю) виконання завдань з охорони державного кордону, притаманною відділу прикордонної служби з неактивною ділянкою - усе це детермінує складну соціально-політичну обстановку. З психологічної точки зору, подібні умови виконання службових обов'язків характеризуються виникненням та впливом на психіку військовослужбовців несприятливих, дискомфортних факторів, що часто є тригерами стресу.

Останній посилюється також іншими чинниками, серед яких, порушення морально-психологічного клімату у підрозділі. Причини останнього пов'язані із відбором для служби в ДПСУ військовослужбовців-контрактників, як правило з числа місцевого населення, психічною напругою між групами військового колективу, відсутністю позитивної мотивації до діяльності, у зв'язку з постійними ротаціями офіцерів, систематичним централізованим контролем за умовами діяльності й поведінкою, психологічним тиском офіцерів внутрішньої безпеки на офіцерський склад, особливо за наявності відмови у співпраці, в ситуації активізації суспільно-політичної обстановки з суміжною державою, впливом на масову свідомість, закликів до зради Військовій присязі на вірність народу України, здійснення злочинів проти засад національної безпеки України.

Одним з важливих психологічних факторів, що також негативно впливає на функціональний стан офіцерів, є порушення режиму сну. Таке явище ще називають «прикордонним станом». Уже після однієї безсонної ночі їх боздатність різко знижується, наслідком чого є зменшення об'єму пам'яті, в

першу чергу, короткочасної, що призводить до труднощів у сприйнятті та засвоєнні інформації й ускладнює прийняття рішень у відповідні моменти. Реакція на раптово виникаючі критичні ситуації сповільнюється. Ці порушення залежать від віку, тренуваності, індивідуальної чутливості й часу, проведеного без сну, але загалом негативно позначаються на можливостях здійснювати мисленнєві операції (професійну діяльність).

Усе вище викладене дозволяє вести мову про складність діяльності офіцерів-прикордонників, яка іноді супроводжується нервово-психічними розладами, психічною дезадаптацією і стресовими станами, що в свою чергу провокує зриви у професійній діяльності, професійне вигорання, втрати або зменшення працездатності, міжособистісні конфлікти, порушення дисципліни, зловживання алкоголем, наркотиками, ігроманію, подружні зради (Мул, 2015: 147). Саме тому, в процесі професійної підготовки та становлення офіцерів-прикордонників важливо звертати увагу на формування та розвиток їх професійного мислення та психоемоційної стійкості.

Американський дослідник G. Krietemeyer, аналізуючи особливості підготовки офіцерів Академії Берегової охорони США, звертає увагу також і на те, що для успішного керівництва підлеглими офіцеру необхідно бути високоморальним, усвідомлювати та нести моральну відповідальність за свій стан та честь (Krietemeyer, 2000: 213).

До того ж, враховуючи ще одну особливість професійної діяльності офіцерів-прикордонників, яка полягає у тому, що соціальна взаємодія у таких колективах відбувається як під час виконання завдань оперативно-службової діяльності, так і при спільній організації дозвілля тощо. Закономірно, що процеси постійної взаємодії членів військового колективу офіцерів-прикордонників характеризуються появою різних суперечностей. У зв'язку з цим, керівнику прикордонного підрозділу необхідно контролювати поведінку персоналу, корегувати їх вчинки, заохочувати появи їх кращих моральних якостей. Водночас, сформована негативна установка щодо своїх колег чи керівництва може зберігатися у свідомості військовослужбовця певний час, продукувати негативні думки, а іноді і агресію. Саме тому, керівнику необхідно створювати умови, що сприятимуть спільному досягненню успіху, налагоджувати взаємодію, формувати дружній морально-психологічний клімат (Чистяков, 2013: 117).

Психолог О. Сафін зазначає, що необхідність сформованих комунікативних умінь офіцера-прикордонника зумовлена колективним характером ратної праці, що потребує узгодженої взаємодії військовослужбовців. Дослідник також підкреслює, що «відповідальні й сумлінні керівники, не оволодівши ефективними комунікативними засобами, не

завжди будуть визнані у військових колективах і не будуть здатні успішно виконувати свої обов'язки» (Сафін, 1997: 5).

Саме тому, психологічна готовність до професійно-управлінської діяльності є фундаментальною основою успішного виконання професійної діяльності та професійного зростання особистості, є важливою умовою успішної адаптації до професійної діяльності, розуміння і сприйняття завдань військової служби, є передумовою професійної активності офіцера, його самовдосконалення, моральної реалізації своїх знань, умінь, навичок, здібностей, професійно значимих якостей (Вальчук, Демянюк, Матеюк, 2017: 54).

Дослідники С. Максименко та Б. Олексієнко також звертають увагу на те, що керівнику необхідно постійно вдосконалювати методи керівництва, наполегливо працювати над розвитком своїх організаторських здібностей, вдосконалювати методичні навички, вивчати і впроваджувати в практику все нове й передове (Максименко, 2001: 79).

Відповідно до Уніфікованої програми професійної підготовки співробітників прикордонних служб країн (FRONTEX) у країнах Європейського Союзу, професійні знання, уміння та навички є незмінною компонентою підготовки. У документі підкреслюється, що для того, щоб відповідати вимогам часу, прикордонник повинен уміти шукати й знаходити знання, самостійно вдосконалювати навички, наприклад, підвищувати рівень свого професіоналізму, нести відповідальність за своє навчання.

Як продемонстрував, проведений нами вище аналіз, персонал Державної прикордонної служби України у сучасних умовах, при виконанні професійної діяльності відчуває серйозні фізичні, психоемоціональні та інтелектуальні навантаження. Особливо підвищується психічне напруження в умовах непевності, очікування і раптового нападу, що в свою чергу призводить до зменшення уваги і працездатності, скорочення нервової енергії. Щоб зберегти професійність, боєздатність в цих умовах, тривалі психічні навантаження і напруження, персонал Державної прикордонної служби України повинен володіти достатньою нервово-психологічною витривалістю та такими професійно-психологічними якостями як: висока майстерність, мужність, організованість, кмітливість, завзятість, ініціативність, винахідливість, хоробрість, рішучість, непохитність. Вміле застосування усіх перерахованих вище якостей забезпечує належний рівень розвитку професійного мислення офіцерів-прикордонників.

Психологічна стійкість у персоналу ДПСУ формується на всіх етапах та видах професійної діяльності: у процесі професійної, спеціальної та загальної підготовки, а також під час розв'язування професійних задач та оперативно-

службових завдань. Тому серед пріоритетних напрямів підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників має бути формування їх емоційно-вольової стійкості, почуття впевненості в своїй зброї, продуманості технічного забезпечення, розвитку професійного мислення тощо (Самохвалов, Трубюк, 2016: 256). Оперуючи результатами досліджень С. Філіппова, підкреслимо, що у 75 % професійно ефективних офіцерів успішність їх діяльності забезпечується високим рівнем розвитку інтелектуальних та вольових якостей, при цьому їх домінуючими вольовими якостями і властивостями є здатність до психічної саморегуляції, готовність до професійного ризику, організованість, сміливість, рішучість, цілеспрямованість у досягненні поставленої мети, здатність переносити тривалі фізичні та психічні навантаження. До того ж, психологічна підготовка повинна передбачати формування умінь і навичок здійснення психологічного впливу на різні категорії осіб, а також у здатності протистояти небажаним впливам з їхнього боку (Матеюк, 2006: 109).

Адже у професійній діяльності офіцер-прикордонник як фахівець в сфері «людина-людина», «людина-соціум» поряд із традиційними функціями (організаторської, інструктивної, планування та прогнозування, прийняття рішень і постановки завдань, координації спільної діяльності людей, контролю та ін.) виконує також діяльнісно-психологічні та діяльнісно-педагогічні функції, зокрема:

- психологічно обґрунтоване (раціональне та емоційне) стимулювання підлеглих, визначальна позитивна мотивація їхньої діяльності та поведінки;
- організація профілактики і раціонального вирішення деструктивних міжособистісних конфліктів між прикордонниками;
- здійснення переконання, прямого і непрямого навіювання та застосування інших методів психолого-педагогічного впливу на підлеглих;
- організація профілактики або корекції негативних психічних станів підлеглих, збереження і зміцнення їхнього психологічного та фізичного здоров'я;
- налагодження науково обґрунтованого спілкування, діалогу з прикордонниками, формування у підпорядкованих колективах морально-зрілих взаємин і загалом сприятливого позитивного клімату;
- організація психологічного, дидактичного та методичного забезпечення занять і виховних заходів, у тому числі створення ситуацій успіху підлеглих;
- моральна підтримка і допомога дезадаптованим прикордонникам та молодим офіцерам; співпраця та керівництво роботою практичних психологів;

– налагодження взаємодії з місцевим населенням у прикордонній зоні, а також на лінії розмежування, проведення роз'яснювальної, виховної та пропагандистської роботи з місцевим населенням;

– саморозвиток, самовдосконалення психолого-педагогічної підготовки офіцерів, розвиток уміння протистояти маніпуляціям підлеглих та затриманих порушників кордону і нелегалів (Боровик, 2019: 96).

Успішне виконання різнобічних і, насамперед, соціально-психологічних функцій діяльності офіцера-прикордонника вимагає наявності в нього певних функціонально-психологічних, соціально-психологічних та педагогічних знань, умінь і особистісних якостей, котрі у сукупності мають бути складовими психолого-педагогічної компетентності. Саме тому, у системі професійної підготовки охоронців кордону на всіх її етапах доцільно активно використовувати комплекс засобів підвищення результативності навчання, поглиблення та розширення професійного мислення, формування професійної компетентності.

Підготовка офіцерів-прикордонників в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, використовує різні моделі психолого-педагогічного впливу на інтелектуальний розвиток, професійне мислення курсантів в системі викладач – слухач (курсант). Адже індикатором професійної діяльності є професіоналізм особистості, базисом якого виступає професійне мислення.

Термін «професійне мислення» до практичного і наукового користування почав входити порівняно недавно, з другої половини ХХ століття, у зв'язку зі значною інтелектуалізацією всієї суспільної праці, викликаній науково технічною революцією. Дана дефініція використовується в двох значеннях. Як високий професійно кваліфікаційний рівень спеціаліста, йдеться про особливості мислення, що виражають його «якісний» аспект і як особливості мислення, що зумовлені характером професійної діяльності, у цьому випадку мова йде про предметний аспект. Проте найчастіше поняття «професійне мислення» використовується одночасно в обох цих значеннях (Болотнікова, 2010: 86).

Формування професійного мислення детермінує процеси прийняття практичних рішень, що в умовах здійснення прикордонної служби є надзвичайно важливим компонентом. При цьому підкреслимо, що перенесення теоретичних знань у практику включає ряд перехідних ланок, пов'язаних із трансформацією теоретичних знань, які інтегруються навколо певної практичної проблеми, яка має цілісний і багатогранний характер, особливо, коли мова йде про екстремальні ситуації (Щербан, Гоблик, 2016: 576). Отже, знання, отримані

в системі професійної підготовки офіцерів-прикордонників повинні бути фундаментальними, професійно і практично орієнтованими.

Таким чином, професійна діяльність та оперативно-службові обов'язки офіцерів ДПСУ містять низку особливостей та стосуються завдань, вирішення яких вимагає психологічних знань та вмінь, а також сформованості відповідних особистісних якостей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Професійна діяльність офіцера є складною, багатогранною, стресогенною, адже він цілодобово несе персональну відповідальність за підпорядкований персонал (Волобуєва, 2014: 99). Саме тому, система професійної підготовки офіцера прикордонника передбачає формування і підтримання в них високого морального стану та відповідних гнучких та адаптивних ціннісних орієнтацій, позитивного психологічного стану, психологічного здоров'я, позитивної Я-концепції, розвиток морально-психологічних якостей, професійного мислення, належного рівня розвитку мотивації до самовиховання, самовдосконалення, саморефлексію, самоконтроль та саморегуляцію. Запорукою успішної професійної діяльності офіцерів-прикордонників є висока міра власної відповідальності, уміння приймати виважені, водночас ефективні рішення в різних, іноді не типових та екстремальних ситуаціях, стратегічне мислення, здатність поєднувати єдиноначальність і демократизм, ініціативність із службовою необхідністю, з метою розв'язання завдань прикордонної служби і прикордонного контролю, схильність до аналізу морально-ділових якостей підлеглих, уміння переносити довготривалі фізичні, психологічні й нервові навантаження, зберігаючи при цьому необхідний рівень працездатності тощо.

Представлене дослідження присвячене психологічному аналізу професійної діяльності офіцерів-прикордонників. Нами виявлено та проаналізовано психологічну природу професійної діяльності персоналу ДПСУ, розкрито роль професійного мислення та професійної компетентності у реалізації різних завдань прикордонної служби, враховано такі її складові як: особливості професійного становлення і розвитку професійних здібностей офіцерів-прикордонників, їх професійне мислення та мистецтво вирішення професійних задач.

Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі ми вбачаємо в окремому дослідженні особливостей розв'язування майбутніми офіцерами-прикордонниками професійних задач.

Література

1. Болотнікова І. В. Особливості мислення та уяви як професійно важливі якості фахівця у професіях типу “людина – людина” // *Збірник*

наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка. Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології. 2010. Випуск 8. С.86-94.

2. Боровик Л. В. Теоретичні і методичні засади формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів прикордонників. Дисертація 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти педагогічні науки подається на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук Хмельницький. 2019. 722с.

3. Вальчук О. А., Демянюк К. Д., Матеюк О. А. Формування психологічної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності у навчально-виховному процесі // *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: психологічні науки. 2017. Випуск № 1(6). с. 47-57.

4. Волобуєва О. Ф. Формування офіцерської честі: психолого-педагогічний аспект 2014. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v8/i10/9.pdf>(дата посилання 17.11.2019)

5. Кіресєва О. С. Результати дослідження психологічних особливостей професійної діяльності прикордонників у роботі з нелегальними мігрантами // *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Психологічні науки*. 2011. Випуск 3. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnadps_2011_3_17.pdf (дата звернення 25.11.2019)

6. Колосович О. С. Психологічні особливості службової взаємодії офіцера з неформальними лідерами військового підрозділу. Спеціальність: 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук.Харків, 2015. 231 с. URL: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/Articles/kolosovich/disKolosovich.pdf>(дата посилання 25.11.2019)

7. Кучеренко Н. С. Психологічна структура професійної діяльності офіцера внутрішніх військ технічного профілю // *Вісник Національного університету оборони України*. 1 (32). 2013. с. 214-220.

8. Krietemeyer George E. The Coast Guardsman`s Manual // Revised by Captain George E. Krietemeyer, USCG (Retired). Eighth Edition. Naval Institute Press. Annapolis, Maryland. 700 p.

9. Лефтеров В. О. Взаємозв'язок стилів діяльності та професійної ідентичності працівників державної служби України з надзвичайних ситуацій // *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип. 14. Частина II.

URL: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsych>
(дата посилання 25.11.2019)

10. Литвинчук М. Ю. Формування психологічної готовності майбутніх прикордонників до прийняття рішення в кризових ситуаціях. Дис. 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Київ. 2018, Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. 288 с.

11. Максименко, С. Д. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності Прикордонних військ України [Текст]: підр. / С. Д. Максименко, Б. М. Олексієнко. Хмельницький: Вид-во НАПВУ, 2001. 448 с.

12. Матеюк О. А. Професійний психологічний вплив військового керівника на підлеглих в особливих умовах діяльності: дис. д-ра психол.наук. Хмельницький: НАДПСУ, 2006. – 366 с.

13. Мул С. А. Диференційні характеристики професійної діяльності офіцера прикордонної служби // *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. Випуск 2 (45). С.147-151.

14. Мул С. А. Психологія готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності Спеціальність 19.00.01 – загальна психологія, історія психології Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук. 2016. 539 с.

15. Психологический словарь / авт.-сост. В. Н. Копорулина, М. Н. Смирнова, П. О. Гордеева. Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. 640 с.

16. Самохвалов О. Б., Тробюк В. І. Особливості психологічної підготовки персоналу державної прикордонної служби України щодо забезпечення його особистої безпеки // *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. Випуск 3 (46). С253-258.

17. Сафін О. Д. Психологія управлінської діяльності командира [Текст]: навч. пос. / О. Д. Сафін. Хмельницький: Вид-во Академії ПВУ, 1997. 149 с.

18. Ткачук Д. В. Особливості професійної діяльності інспекторів прикордонної служби у контексті ідентифікації осіб і транспортних засобів // *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2018 Випуск 4. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadped_2018_4_13.pdf (дата посилання 16.11.2019)

19. Філософський енциклопедичний словник. Національна академія наук України. Інститут філософії ім. Г. С.Сковороди. Київ: Абрис, 2002, 742 с.

20. Хворост М. Ю. Особистість керівника в екстремальних умовах діяльності // *Наука і освіта*. 2009. № 5. С. 183–187.

21. Чистяков С. А. Організаційно-управлінські умови запобігання вияву конфліктності особистості майбутнього офіцера-прикордонника //

Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні та психологічні науки психологічні науки. 2013. Випуск № 1(66). 554 с.

22. Щербан Т. Д., Гоблик В. В. Деякі психологічні особливості підготовки успішного фахівця // *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. 2016. Випуск 31. с. 569-582.*

References

1. Bolotnikova I.V. (2010) Osoblyvosti myslennya ta uyavy yak profesiyno vazhlyvi yakosti fakhivtsya u profesiakh typu «lyudyna – lyudyna» [Features of thinking and imagination as the professionally important qualities of a specialist in professions type such as “person – person”] // *Zbirnyk naukovykh prats' KPNU imeni Ivana Ohiyenka. Instytutu psykholohiyi im. H.S.Kostyuka APN Ukrayiny. Problemy suchasnoyi psykholohiyi. Vypusk 8. 86-94.*[in Ukrainian].
2. Borovyk L. V. (2019) Teoretychni i metodychni zasady formuvannya psykholoho-pedahohichnoyi kompetentnosti maybutnikh ofitseriv prykordonnykiv [Theoretical and methodological principles of the psychological and pedagogical competence formation of the future border guard officers]. *Dysertatsiya 13.00.04 – teoriya ta metodyka profesiynoyi osvity pedahohichni nauky podayet'sya na zdobuttya naukovooho stupenya doktora pedahohichnykh nauk Khmel'nyts'kyu. 722* [in Ukrainian].
3. Val'chuk O. A., Demyanyuk K. D., Mateyuk O. A. Formuvannya psykholohichnoyi hotovnosti maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do profesiynoyi diyal'nosti u navchal'no-vykhovnomu protsesi [The psychological readiness formation of the future border guard officers for the professional activity in the educational process]// *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. Seriya: psykholohichninauky. 2017. Vypusk № 1(6). 47-57.* [in Ukrainian].
4. Volobuieva O. F. (2014) Formuvannya ofitseriv'koyi chesti: psykholoho-pedahohichnyy aspekt [The officers honor formation: psychological and pedagogical aspect] Retrieved from: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v8/i10/9.pdf>[in Ukrainian].
5. Kireyeyeva O. S. (2011) Rezul'taty doslidzhennya psykholohichnykh osoblyvostey profesiynoyi diyal'nosti prykordonnykiv u roboti z nelehal'nymy mihrantamy [The research results of the psychological features of the border guards professional activity while solving illegal migrants problems]// *Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. Psykholohichni nauky.. Vypusk 3.* Retrieved from: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

bin/irbis_nbuvcgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnadps_2011_3_17.pdf[in Ukrainian].

6. Kolosovych O. S. (2015) Psykholohichni osoblyvosti sluzhbovoyi vzayemodiyi ofitsera z neformal'nymy lideramy viys'kovoho pidrozdilu.[Psychological features of the officers official interaction with informal leaders of the military unit] *Spetsial'nist': 19.00.09 – psykholohiya diyal'nosti v osoblyvykh umovakh Dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata psykholohichnykh nauk. Kharkiv., 231 Retrieved from: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/Articles/kolosovich/disKolosovich.pdf>*[in Ukrainian].

7. Kucherenko N. S. (2013) Psykholohichna struktura profesiynoyi diyal'nosti ofitsera vnutrishnikh viys'k tekhnichnoho profilyu [Psychological structure of the professional activity of an officer of internal troops of technical profile]// *Visnyk Natsional'noho universytetu oborony Ukrainy. 1 (32). 214-220*[in Ukrainian].

8. Krietemeyer George E. (2000) The Coast Guardsman`s Manual // *Revised by Captain George E. Krietemeyer, USCG (Retired). Eighth Edition. Naval Institute Press. Annapolis, Maryland. 700* [in English].

9. Lefterov V. O. (2013) Vzayemozv'yazok styliv diyal'nosti ta profesiynoyi identychnosti pratsivnykiv derzhavnoyi sluzhby Ukrainy z nadzvychaynykh sytuatsiy [The relationship activity styles and professional identity of the Ukrainian civil emergencies service employees]// *Problemy ekstremal'noyi ta kryzovoyi psykholohiyi. Vyp. 14. Chastyna II. Retrieved from: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsych>*[in Ukrainian].

10. Lytvynchuk M.Yu. (2018) Formuvannya psykholohichnoyi hotovnosti maybutnikh prykordonnykiv do pryynyattya rishennya v kryzovykh sytuatsiyakh. [The psychological formation readiness of the future border guards to make decisions in crisis situations] *Dys. 19.00.01 – zahal'na psykholohiya, istoriya psykholohiyi. Kyiv., Instytut psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka Natsional'noyi akademiyi pedahohichnykh nauk Ukrainy. 288* [in Ukrainian].

11. Maksymenko S. D. (2001) Moral'no-psykholohichne zabezpechennya sluzhbovoyi diyal'nosti Prykordonnykh viys'k Ukrainy [Moral and psychological support of the service activities of the Border Guard troops of Ukraine][*Tekst: pidr. / S. D. Maksymenko, B. M. Oleksiyenko. Khmel'nyts'kyy: Vyd-vo NAPVU. 448*][in Ukrainian].

12. Mateyuk O. A. (2006) Profeciynny pcyklohichnyy vplyv viyc'kovoho kerivnyka na pidlehllyx v ocoblyvyx umovax diyal'nocti [Professional psychological

influence of the military leader on subordinates in special conditions of activity]: *dyc. d-ra psycol.nauk. Xmel'nyts'kyy: NADPCU*. 366 [in Ukrainian].

13. Mul S. A. (2015) Dyferentsiyni kharakterystyky profesynoyi diyal'nosti ofitsera prykordonnoyi sluzhby [Differential characteristics of the professional activity of the border guard service officer] // *Visnyk Natsional'noho universytetu oborony Ukrainy. Vypusk 2 (45)*. 147-151[in Ukrainian].

14. Mul S. A. (2016) Psykholohiya hotovnosti ofitsera-prykordonnyka do profesynoyi diyal'nosti [Psychology of readiness of the frontier officer for professional activity] *Spetsial'nist' 19.00.01 – zahal'na psykholohiya, istoriya psykholohiyi Dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenya doktora psykholohichnykh nauk*. 539[in Ukrainian].

15. Koporulina V. N. (2003) Psikhologicheskyy slovar' [Psychological dictionary] / *avt.-sost. V. N. Koporulina, M. N. Smirnova, P. O. Gordeyeva. Rostov-na-Donu: Feniks*. 640[in Russian].

16. Samokhvalov O. B., & Trobyuk V. I. (2015) Osoblyvosti psykholohichnoyi pidhotovky personalu derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy shchodo zabezpechennya yoho osobystoyi bezpeky [The psychological features training of the State Border Guard Service of Ukraine personnel to ensure its personal safety]// *Visnyk Natsional'noho universytetu oborony Ukrainy. Vypusk 3 (46)*. 253-258[in Ukrainian].

17. Safin O. D. (1997) Psykholohiya upravlins'koyi diyal'nosti komandyra [Psychology of management activities of the commander] [*Tekst*]: *navch. pos. / O. D. Safin. Khmel'nyts'kyy: Vyd-vo Akademiya PVU*. 149 [in Ukrainian].

18. Tkachuk D. V. (2018) Osoblyvosti profesynoyi diyal'nosti inspektoriv prykordonnoyi sluzhby u konteksti identyfikatsiyi osib i transportnykh zasobiv [Peculiarities of professional activity of border service inspectors in the context of identification of persons and vehicle]// *Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. Vypusk 4*. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadped_2018_4_13.pdf[in Ukrainian].

19. Skovorody H. S (2002) Filosofs'kyy entsyklopedychnyy slovnyk. [Philosophical encyclopedic dictionary] *Natsional'na akademiya nauk Ukrainy. Instytut filosofiyi im. H. S.Skovorody. Kiev: Abrys*. 742 [in Ukrainian].

20. Khvorost M. Yi. (2009) Osobystist' kerivnyka v ekstremal'nykh umovakh diyal'nosti [Personality of the leader in extreme conditions of activity] // *Nauka i osvita.. № 5*.183–187[in Ukrainian].

21. Chystyakov S. A. (2013) Orhanizatsiyno-upravlins'ki umovy zapobihannya vyjavu konfliktnosti osobystosti maybutn'oho ofitsera-prykordonnyka [Organizational and managerial conditions to prevent the manifestation of the personality conflict of the future border guard officer] // *Zbirnyk naukovykh prats'*

Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. Seriya: pedahohichni ta psykholohichni nauky psykholohichni nauky. Vypusk № 1(66). 554 [in Ukrainian].

22. Shcherban T. D., & Hoblyk V. V. (2016) Deyaki psykholohichni osoblyvosti pidhotovky uspishnoho fakhivtsya [Some psychological features of training a successful specialist] // Zbirnyk naukovykh prats' K-PNU imeni Ivana Ohiyenka, Instytutu psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrainy. Problemy suchasnoyi psykholohiyi. Vypusk 31. 569-582[in Ukrainian].

Fedyk A.

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE BORDER GUARD OFFICERS PROFESSIONAL ACTIVITY

The article deals with the psychological results analysis of the professional activity nature of the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine, it reveals the role of the professional thinking and competence while the implementation of various professional border guard service tasks accomplished by the officers.

The results analyzes of our research identifies the specific features that have influence on the professional activities effectiveness of the border guards in a limited and real time, long-term physical, emotional and intellectual stress. It has been found that border guards solve professional tasks of various complexity while accomplishing professional tasks on the security and state border protection. In order to solve effectively professional problems, the following psychological qualities are needed: such as 1) the ability to remember large amounts of visual images, graphic, audio and textual information, alertness, high stress resistance level, self-regulation, self-control, self-discipline, well-developed communicative, motivational and perceptual skills as well as the proper professional thinking development. It have been studied the main positive and negative factors which make influence on the professional tasks effectiveness accomplished by the border guards; a number of subjective and objective difficulties that effect on the speed adaptation within the new professional environment. It has been outlined the ways of increasing the effectiveness of problem solving situations in order to prevent psychological disorders, etc., which may affect the quality of the service as to the State border protection.

Keywords: *professional activity, state border guard officer, professional thinking development, professional learning, professional problem-solving.*

Федик Андрій Олександрович – старший викладач кафедри спеціальних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2020 р.